

## CRIZELE SOCIALE REZULTATE DIN PROCESELE DE TRANZIȚIE DIN ȚĂRILE EUROPEI CENTRALE

RICHARD A. DODDER

Profesor de Sociologie și Statistică, Oklahoma State University

Transformările, care au loc în țările Europei Centrale în anii '90, continuă să-i fascineze pe oamenii de știință preocupați de formarea societății. Revoluțiile din anii '80 au înlăturat sistemele economiei centralizate și planificate și regimurile politice totalitare deschizând drumul pentru făurirea unor societăți de tip nou. Aproape imediat după răsturnarea regimurilor dictatoriale, țările respective au inițiat dezvoltarea unor procese politice democratice și a unor forme ale economiei de piață. Deoarece aceste transformări erau dezbătute și formulate ca strategii politice, oamenii de știință au fost și mai intrigati întrebându-se ce fel de societăți vor rezulta din respectivele procese. De exemplu, învățământul (asistența medicală și construcția de locuințe) vor fi considerate ca un drept al tuturor și asigurate de stat sau vor fi privatizate, astfel încât oamenii să trebuiască să plătească pentru serviciile primite; în ce măsură s-ar asigura calitatea învățământului și a celorlalte fenomene, de asemenea, cum s-ar putea păstra statutul și asigura salariile profesorilor, medicilor sau ale constructorilor de locuințe? Cum ar putea fi satisfăcute nevoile oamenilor și ce anume se vor considera nevoi ale oamenilor. Ce s-ar întâmpla cu proprietățile de stat (care includeau locuințele proprietate de stat, desfacerea în detaliu, cât și marea industrie). Serviciile sociale ar funcționa pe baza organizațiilor benevole în locul angajaților plătiți? Sau serviciile medicale ar putea cuprinde numai organizații voluntare? Ce probleme ar putea apărea în privința planificării noilor societăți? Ar putea fi anticipate problemele ce urmează să apară? Ce probleme necunoscute s-ar putea ivi? Cum ar putea fi ele rezolvate? Ce s-ar putea spune despre limita extremă – banii? Ce planuri s-ar putea elabora pentru controlul asupra creșterii prețurilor?

Prima vizită pe care am efectuat-o în Europa Centrală a fost în vara anului 1990, în cadrul unui seminar Fulbright, ce avea ca scop studierea proceselor de tranziție. Cu această ocazie am vizitat regiunile nordice ale Europei Centrale: Polonia, Germania de Est, Cehoslovacia și Ungaria, unde am stat timp de 9 săptămâni. În vara anului următor am revenit la Praga, ca profesor de limba engleză, activitate cu care m-am ocupat și în vara anului 1992, la Bratislava. Apoi am participat la un seminar internațional la St.Petersburg și Moscova, iar în toamna anului 1994 am călătorit în țările fostului bloc sovietic (Bulgaria, România, Slovacia, Ungaria, Polonia și Republica Cehă). Am pus o serie de întrebări tuturor celor care erau dispuși să stea cu mine de vorbă: de obicei, discuțiile începeau în mediul universitar de unde apoi legăturile se extindeau, de la cadrele didactice la studenți, prieteni, vecini, rude și în special la cei ce aveau legături cu centrele de planificare socială.

Am vizitat toate locurile pe unde am fost invitat, inclusiv spitale, gospodării țărănești, bănci, case de pensionari, instituții pentru handicapați, întreprinderi noi, școli, închisori etc. Majoritatea discuțiilor le-am avut mai ales cu cei care vorbeau puțin limba engleză, care făceau parte dintr-un eșantion de persoane cu pregătire peste medie, cu ambiții și, în general, care locuiau în centre urbane.

Fiecare dintre aceste țări au o cultură și tradiții diferite, și o evoluție diferită, chiar și în perioada comunistă. Așadar, în fiecare dintre aceste țări problemele enumerate mai sus erau diferit abordate, dar, în general, au reprezentat variațiuni ale aceleiași teme. De exemplu, fiecare dintre aceste țări a abordat o concepție națională de organizare și identificare a sa. În realitate, nu era prea mult de ales într-o lume împărțită aproape în exclusivitate în națiuni; totuși, în anumite cazuri, etnicitatea a reprezentat o concurență puternică față de naționalism. În al doilea rând, fiecare țară a optat pentru organizarea unor procese politice democratice, dar structurile au fost diferite, la fel ca logistica participării și a alegerilor. De exemplu, o persoană din Slovacia se plângea că s-au cheltuit mai mulți bani pentru alegeri decât pentru toate serviciile sociale la un loc. (Era vorba de directoarea unui stabiliment pentru handicapați, unde în octombrie nu era deloc căldură, și nu existau bani nici măcar pentru repararea sistemului de încălzire care trebuia înlocuit.) În Polonia, la un scrutin recent erau 27 de partide, în timp ce în Ungaria, la niște alegeri tot recente, doar 23% din populație se prezentase la urne. În al treilea rând, toate aceste țări au optat pentru economii de piață, chiar dacă în configurații diferite.

Am costatat diferențe mari în planurile de privatizare (în Bulgaria, numai foștii proprietari pot să-și ceară înapoi proprietățile, iar în Slovacia, o pot face și descendenții direcți), după tip (în România 60%, din sectorul de comerț în detaliu este privatizat, dar din sectorul industrial numai 2% [Cox, 1994]), și după mărime (Republica Cehă este aproape în întregime privatizată, în timp ce în alte țări, s-au produs foarte puține schimbări economice față de anii '80; de pildă, mulți oameni sunt încă salariați de stat și bunăstarea familiilor și a copiilor este aceeași).

Vara anului 1990 a fost o perioadă de timp deosebită. Fostul regim promisese fericire și prosperitate tuturor, dar nu dăduse nimănui nimic. Vechiul regim căzuse. În mod cert, fericirea și prosperitatea urmau să apară pentru toată lumea; iar în vara anului 1990 acest lucru părea a se fi îndeplinit, într-adevăr. Cei ce trăiau în țările Europei Centrale la acea dată au trăit experiența unei euforii pe care numai oamenii norocoși o pot simți.

Dar vara anului 1990 a trecut foarte repede. Acum, cei ce trăiesc în țările Europei Centrale par a fi din ce în ce mai dezamăgiți, pe măsura trecerii timpului. Economia de piață și procesele de democratizare nu au adus (și probabil nu pot aduce) nimic din ceea ce oamenii au dorit sau au sperat. Occidentalii uneori fac să le crească iluzia, prezentând programe care nu sunt însă însoțite și de evaluări. Câteodată chiar știm că programele pe care le recomandăm nu sunt viabile (de ex. prevenirea delincvenței și reabilitarea delincvenților); uneori știm că acestea generează alte probleme (ex.: emergența unei subclase uriașe); dar cel mai adesea pur și simplu nu știm la ce rezultate s-ar putea ajunge, dar, din punct de vedere ideologic le considerăm satisfăcătoare. În plus, nici nu prea suntem de acord cu semnificația termenilor „program reușit“. De asemenea, țările Europei Centrale aveau să des-

copere curând că economia de piață și procesele de democratizare au generat fenomene care nici nu fuseseră dorite și nici anticipate. Astăzi mulți observatori descriu Europa Centrală ca pe o regiune aflată în criză – mai ales din punct de vedere social și etic; chiar mult mai mult decât în materie de politic sau economic. Natura acestei crize este redată pe scurt de trei termeni: șomaj, conștiință colectivă și responsabilitate individuală.

*Șomajul* – locul central pe care-l ocupă munca și relațiile sale cu celelalte aspecte majore ale vieții sociale – a reprezentat o preocupare majoră a cercetării sociologice (cf. Bernard, 1981; Hess, Markson & Stein, 1993, Kalleberg & Derg, 1987). Rezultatele arată că munca nu numai că generează venituri pentru consum, dar mult mai important, ne definește eurile, ne structurează activitățile cotidiene și ne determină clasa socială.

Observatorii mi-au spus că rata șomajului s-a ridicat la 18-20%. În 1990 am auzit vorbindu-se mult despre surplusul de muncitori din industrie, medici sau artiști și m-am întrebat ce reprezintă pentru o societate excesul de artiști sau de medici; și care ar fi criteriile care să determine numărul lor. Din perspectiva economiei de piață, presupun că numărul muncitorilor de la Uzinele „Dacia“ ar trebui să depindă de numărul automobilelor vândute și de costurile de producție. Numărul (medicilor) probabil că este corelat negativ cu salariile individuale, dar pozitiv cu satisfacerea nevoilor umane. În mod curent am constatat că medicii au plecat de la casele de pensionari și centrele pentru handicapați și s-au mutat în spitale sau și-au deschis cabinete particulare. În ce sens se poate spune că există prea mulți medici?

Noile tehnologii vor economisi nu numai timp, ci și bani (și știm că în economia de piață timpul ÎNSEAMNĂ bani), dar vor duce la dispariția unor ocupații. Atunci, ce alte locuri de muncă s-ar putea găsi pentru proaspeții șomeri? În plus, ocuparea forței de muncă este adesea asociată cu serviciile medicale și nu numai cu acestea; de aici, noile tehnologii pot pretinde societății costuri mult mai mari decât îi economisește antreprenorului. Block (1987) sugerează că măsura dezvoltării economice ar trebui să fie calitatea vieții dintr-o societate.

Munca structurează și definește fiecare zi, săptămână și lună fiind legată de conștiința eului nostru, de valoarea noastră și de demnitatea umană. Cercetările efectuate în S.U.A. (cf. Hamilton, 1990), arată că șomajul produce relații familiale încordate, prietenii tensionate, și are un impact negativ asupra sănătății mintale și fizice. Specialiștii în gerontologie continuă să aducă dovezi privind problemele imense ce apar în perioada de tranziție, privitoare la ieșirea la pensie a vârstnicilor (cf. Atchley, 1988).

Economia de piață creează, sau cel puțin consolidează, straturile sociale. Proprietarii au nevoie de manageri, care la rândul lor au nevoie de muncitori. Care sunt responsabilitățile care leagă aceste păături? Din nou, ne punem întrebarea cum să rezolvăm problema celor săraci, necalificați sau handicapați. În critica făcută capitalismului, Papa Ioan Paul al II-lea (Greenwald, 1984) spunea „nevoile săracilor trebuie să treacă înaintea dorințelor bogatilor; și drepturile muncitorilor să fie mai presus de mărimea profiturilor“.

Într-o economie de piață, oamenii trebuie să plătească pentru serviciile aduse, pentru locuințe, hrană... Inflația poate reduce economiile de-o viață la prețul unei pâini. În cursul anului 1993, inflația a variat între 9,1% în Republica Cehă și 509,2% în Rusia (The European, 1994). Nu mai departe de 1991, rata de schimb era de 1 rublă la 1 dolar, dar în 1994 deja 1 dolar echivala cu 2000 ruble. Ca să-și poată satisface nevoile vieții unii vor descoperi crima, corupția și fraudă; iar alții vor descoperi că li se potrivește și că sunt mai rentabile decât munca cinstită. Merton (1938) scria că atunci când există un stres disproporționat în obținerea unor scopuri specifice (de ex. averea), fără o preocupare serioasă privind modurile instituționale adecvate de atingere a acestor scopuri, oamenii vor alege întotdeauna mijloacele cele mai eficiente pentru a ajunge la ce și-au propus. Ceea ce înseamnă, de fapt, că societatea, în mod spontan, determină fraudă, corupția, viciul, crima și oricare alt mijloc efectiv de dobândire a câștigului când acesta supune individul unui asemenea stres.

*Conștiința colectivă.* Din punct de vedere istoric oamenii au stabilit legături între ei prin identificarea cu familia, biserica și satul (Nisbet, 1953), dar, prin modificările survenite datorită sporului demografic, migrațiilor tot mai numeroase și industrializării se face simțită nevoia găsirii unor surse mai numeroase ale acestor legături. Durkheim (1883) identifica această conștiință colectivă cu „totalitatea convingerilor și sentimentelor pe care cetățenii de mijloc din aceeași societate le au“. În acest tip de coeziune, solidaritatea se menține prin faptul că aceste conștiințe individuale corespund unei orientări psihice comune față de viață. Membrii unui grup sunt atrași unii către alții datorită asemănării și a stărilor de conștiință pe care le împărtășesc.

Acest tip de solidaritate era numită de Durkheim mecanică.

În cadrul proceselor democratice, vocea ficcării este importantă și pare imposibil să se creeze tipare de luare a deciziilor sau de adaptare la decizii, dacă nu există o anumită identitate colectivă. Adesea, politicienii consideră faptul de a fi aleși ca extrem de important – iar în Europa Centrală, în mod frecvent, acest fapt echivalează cu a face promisiuni pe termen scurt, unui public special pe care politicienii știu că nu și-l pot menține mereu. Alegerile repetate și schimbarea guvernelor este semnul tipic că nici un program care este lăsat singur să fie evaluat nu va fi niciodată implementat. Un subiect polonez îmi spunea: „la noi se schimbă guvernele mai des decât ne schimbăm ciorapii“. Consecința: o existență instabilă, în care oamenii cred că ziua de azi nu are legătură cu cea de mâine și că ceea ce se va întâmpla mâine este total imprevizibil. Mead (1934) ne spune că interacțiunea umană normală se dezvoltă prin formarea autoconceptelor ce-și au rădăcina în capacitatea de a înțelege aspirațiile celorlalți oameni importanți. Pentru a prevedea aspirațiile celorlalți, aceștia trebuie să le aibă și acestea să fie serioase.

Conflictele etnice din cadrul și dintre popoare sunt endemice și violente uneori, alteori disimulate, dar, de obicei, mocnesc în adâncuri. O astfel de situație este periculos de explozivă, dacă nu există o identitate colectivă extinsă. Un eveniment neașteptat, vreun politician ambițios sau vreun plan de dezvoltare economică poate scoate în relief și întărâta rapid animozități etnice vechi. Mulți subiecți au afirmat că era nevoie de un „bun dictator“ – cineva care să fie destul de puternic și să acționeze

pentru binele țării; să-i facă pe oameni să nu mai pună pe primul plan interesele de moment. Partidul monarhist din Bulgaria, care încerca să-l readucă pe Simion pe tron, a avut, în unele regiuni până la 30% din voturi.

În Albania încă nu există o Constituție, și în majoritatea țărilor există puține legi (mai ales legi care să dureze, în opinia oamenilor sau măcar să creadă în ele). Echipele de cercetători afirmă că nu pot solicita familiilor sau tinerilor delincvenți să colaboreze sau măcar să renunțe la ajutorul social, dacă nu vor. Ce se întâmplă cu cei ce abandonează școala? Unul din subiecți mi-a spus că „economiiile de piață sunt pentru adulții cu studii și independenți; toate celelalte categorii sociale au de suferit”. Filosofi ca Rousseau (1762) au pus cândva problema meritelor identității colective, a tipurilor de contracte sociale și a căilor prin care societățile pot spori calitatea vieții sociale.

*Responsabilitatea individuală.* Conform teoriei dezorganizării sociale (cf. Elliott & Merrill, 1934) atunci când instituțiile de bază ale societății (ex. familia, religia, economia și politica) își realizează obiectivele în mod armonios, se poate spune că societatea este organizată și nu va avea de înfruntat decât puține probleme. Dar, când intervin schimbări și aceste instituții de bază nu-și mai îndeplinesc obiectivele sau nu mai funcționează armonios, atunci apare dezorganizarea socială. În acest stadiu, societatea nu mai este capabilă să țină sub control orientările de bază ale indivizilor, care sunt în primul rând egoiste și hedoniste. În consecință, până individul este din nou ținut sub control, problemele abundă.

În Europa Centrală statul nu mai are grijă de indivizi și nici nu le mai indică ce să facă. Deja nu mai există nici un semnal de alarmă pentru tineri, nimeni nu mai este obligat să termine școala sau să-și facă o meserie. În organizarea ce apare în fiecare țară indivizii sunt „liberi” să facă ceea ce vor. De exemplu, în Slovacia, școala poate fi urmată până la vârsta de 15 ani (învățământul de bază). Tot mai mulți tineri abandonează studiile. Ce se va întâmpla cu cei care nu știu să citească sau n-au decât câteva clase primare, sau n-au pregătire tehnică suficientă pentru a corespunde standardelor în vederea ocupării unui loc de muncă?

Toată lumea nu se gândește decât cum să facă bani; iar banii devin măsura succesului, dezvoltării economice și meritelor fiecăruia.

O nouă realitate devine dominantă: diferențierea socială. Primul ministru ceh, Klaus, afirmă (Cox, 1994) „că trebuie să luptăm pentru ideea că disparitățile de venituri și de avere sunt inevitabile”. În plus, dintr-o dată oamenii vor să fie mulțumiți pe loc; și migrează în Occident (în special în Italia, Austria și Germania) ca să muncească și să ducă o viață mai bună. Un subiect îmi declara că Europa Centrală reprezintă practic noi colonii pentru Occident, căruiia îi convin materiile prime, forța de muncă ieftină și bună și, în special, milioanele de oameni care acum au motivația de a dori să aibă tot ceea ce Occidentul vrea să vândă.

Mi s-a spus în nenumărate rânduri că înainte învățământul servea la producerea unor cetățeni supuși. Astăzi este importantă capacitatea de alegere, mai ales în sensul alegerii unor valori durabile. Dar, după 40 de ani de tutelă, a statului, nici părinții, nici educatorii nu au experiența necesară pentru a-i învăța pe oameni cum să aleagă și nici să le explice legătura dintre alegere și consecințe.

În 1897, Durkheim scria despre anomie. Din studierea dezvoltării în Occident, Durkheim scria că evoluțiile tehnologice rapide și existența unor imense piețe neexploatate stârnesc imaginația oamenilor, prezentând posibilități aparent infinite de acumulare a averii, puterii și faimei. Consecința: ceea ce înainte era considerat imposibil acum a devenit posibil, iar dacă oamenii aspiră la aceste țeluri nemărginite, se va produce haos. Cu cât avem mai mult, cu atât vom dori să avem și mai mult; și ne vom bucura de ceea ce avem, în timp ce aspirațiile noastre se vor centra pe ceea ce încă nu avem. Murdock adaugă, celor spuse de Durkheim, conceptul de deposedare relativă (1949). Murdock credea că putem îmbunătăți situațiile din punct de vedere obiectiv dar să ne simțim și mai deposedați din punct de vedere subiectiv, deoarece ne vom compara cu alții care au dobândit situații și mai bune.

Ce ne rezervă deci viitorul? Luptele vor fi oare și mai acerbe? Va fi oare într-atât copiat Occidentul încât problemele sale să devină endemice și în Europa Centrală? Se vor opune oare țările dezvoltării economice sau își vor supraveghea dezvoltarea prin mijloace considerate dezirabile pentru toată societatea?

Mulți subiecți au dat doar din cap și au afirmat că nu pot înțelege ceea ce se petrece. La încheierea unui interviu cu un ceh mai în vârstă, dintr-o casă pentru pensionari, l-am întrebat ce va aduce viitorul. El mi-a răspuns: „nu putem decât să așteptăm și să vedem ce fel de viață ne vor oferi procesele democratice și economiile de piață. Tranzițiile odată puse în mișcare își poartă propria viteză. Am supraviețuit în timpul imperiului austro-ungar, grupurilor etnice care au fost împărțite după primul război mondial în popoare, în mod forțat, ocupației naziste și celor 40 de ani de comunism. Ce rău ar putea să ne facă în plus capitalismul?”

#### BIBLIOGRAFIE

- Atchley, R. *Social Forces and Aging* (Belmont, California: Wadsworth, 1988).
- Bernard J. *The Female World* (New York: Free Press, 1981).
- Block, F. *Postindustrial Possibilities: A Critique of Economics* (Hanover, NH: University Press of New England, 1987).
- Cox, J. *Capitalism Going Through Growing Pains*. „USA TODAY”. November, 18, 1994, p.1.
- Durkheim, E. *The Division of Labor* (Glencoe, III: Free Press, 1933 but originally published in 1883).
- Durkheim, E. *Suicide* (Glencoe, III: Free Press, 1964 but originally published in 1897).
- Elliot, M., and F. Merrill. *Social Disorganization* (New York: Harper and Row, 1961 but originally published in 1934).
- Greenwald, J. *Am I My Brother's Keeper?* „Time” 124 (December 26, 1984): 80-82.
- Hamilton, V., Broman, C., Hoffman, W. & D.Renner. *Hard Times and Vulnerable People: Initial Effects of Plant Closing on Autoworkers' Mental Health* „Journal of Health and Social Behaviour” 31 (1990): 123-140.
- Hess, B., E.Marjson, & P.Stein. *Sociology* (New York: Macmillan, 1993).
- Kalleberg A. & I.Berg, *Work and Industry: Structures, Markets, and Processes* (New York: Plenum, 1987).

- Mead, G. *Mind, Self, and Society* (Chicago: University of Chicago Press, 1934).
- Merton, R. *Social Structure and Anomie*. „American Sociological Review” 3 (October, 1938): 672-682.
- Murdock, G. *Social Structure* (New York: Macmillan, 1949).
- Nisbet, R. *Community and Power* (New York: Oxford University Press, 1953).
- Rousseau, J. *The Social Contract* (New York: Dutton, 1950 but originally published in 1762).
- The European. „Economic Recovery” October 6, 1994, p.5.

#### CURRICULUM VITAE

Num: Richard A.DODDER, Profesor

Facultatea de Sociologie

Oklahoma State University

Stillwater, Oklahoma 74078-0395

Tel.405-744-6105

Fax.405-744-5780

#### STUDII ȘI DIPLOME UNIVERSITARE

Dr. în sociologie – Universitatea din Kansas, 1969

Teza de doctorat: „Taxonomia numerică a asociațiilor voluntare”

Licențiat în sociologie – Universitatea din Kansas, 1967

Lucrarea de licență – „Studiul dimensiunilor prejudecăților la populația cu studii medii”.

Licențiat în învățământul matematic, French Minor

(Bachelor of Science) Univ. din Kansas, 1966.

Licențiat în sociologie, French Minor, Univ. din

(Bachelor of Science) Kansas, 1963

#### STARE CIVILĂ ȘI FAMILIALĂ

– născut la 22 iulie 1941, la Overbrook, Kansas

– căsătorit în 1964 cu Gearaldine Gunther

– un fiu, Christian Erik, născut în 1969

– o fiică, Elizabeth Greenfield, născută în 1971.

#### DOMENII DE PREDARE:

Metode ale cercetării sociale, statistică (cu programare pe computer);

Proiect și analiză de investigație, cercetare evaluativă.

Delincvență juvenilă, instituții de corecție pentru tineri delincvenți.  
Teoria comportamentului deviant, teoria construcției, probleme sociale.

#### EXPERIENȚA DIDACTICĂ

- Profesor asistent (1969), asociat (1973),
- Profesor (1980) pentru Statistică și Sociologie (colaborare), Univ. din Oklahoma.
- Profesor invitat pentru studii postuniversitare, Mexico, 1982.
- Profesor invitat – Sociologie – Univ. Pan American, 1976, 1977, 1979.
- Instructor de Sociologie, Univ. din Kansas, 1968. (preparator).
- Instructor de matematică, Colegiul East Lyme, Connecticut 1964-1965.